

keletkezett, már 1214-ből adatolt az *Orochi*, 1344-ből az *Arach* név, mely szláv eredetű, a 'szántó (ember)' jelentésű szerb-horvát *Oraè*, cseh *Oráè*, lengyel *Oracz* személynév megfelelője. Arácstól délre, a tópartig nyúló lejtőn volt az igen rövid életű *Magyare* település (1231: Magare, 1243: Mogorey, 1380: Magyare). A szláv eredetű közeli Arácstól különböztette meg a magyarok lakta falunak ez az elnevezése, melynek szóvégi magánhangzója még az ómagyar kori szóvégi magánhangzók sorvadása és eltűnése előtti állapotot mutatja (magyari, hodu, utu, vizi, kezü stb.). A felsorolt községek mindegyike magasabban, távolabb feküdt a Balatontól, és mint láttuk, időben messze megelőzték a tóparti fürdőtelep létrejöttét.

Ezek után vegyük szemügyre a szintén igen régi *Füred* elnevezést! Helyneveink elég nagy részéhez abban hasonlít, hogy a szó végén a gyakori *-d* képzőt találjuk, mint pl. *Ártán-d*, *Kakas-d*, *Tyúko-d*, *Sás-d*, *Almá-d*, *Bogár-d*, *Mogyoró-d*, *Kerecsen-d*, *Nádas-d*, *Agár-d*, *Sasa-d* stb. Ilyen a mi városnevünk, *Füre-d* is. A *fürj* 'Coturnix coturnix' madárnévvel függ össze, annak régi *für* alakjából keletkezett *-d* képzővel. Jelentése pedig 'fürjes', azaz fürjekben gazdag terület (vö. Sólumos, Ménes stb., illetve egyéb helynevek ezzel a madárnévvel: 1268, 1297: *Fyur*; 1364: *Fyurzygeth*, 1677: *Fürjes völgy*, mai *Für* község Komárom megyében). A *fürj* terminusban a szóvégi *-j* nem eredeti; a nyelvtörténeti adatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy viszonylag késői felbukkanású, a toldalék nélküli szótó végén csak későn szilárdult meg. A 17. századnál korábbi forrásokban kivétel nélkül *für* alakja szerepel. +Még hozzá a magyar írásbeliség igen korai emlékeiben, így 1395 k.: *fyr* a Besztercei Szójegyzékben, majd 1405 k. a Scháglí Szó-

jegyzékben, *firmedar*, *fyr* a Jordánszky kódexben 1516-ban, *fwr* a Keszthelyi kódexben 1522-ben, továbbá 1533-ban a Murellius lexikonban, 1590-ben Szikszai Fabricius Balázs Nomenclatorában, majd a Kolozsvári glosszáokban. És ez a toldalék nélküli alakja használatos mindmáig a népnyelvben, számos nyelvjárásunkból így adatolható (pl. Szlavóniában Kórógy: *für*; Új Magyar Tájszótár: *fürmadár*, *für*, *für*; a különösen archaikus csángóban szintén *für*; és a Balatonnál is így emlegették. Hogy a szóvégi *-j* nélküli alakváltozatok a régebbiek, azt az is bizonyítja, hogy sok származékában, összetételben is a toldalék nélküli alakja szerepel (pl. *Füred*, *fürmadár*, *fürcsirke*, *fürmony*, *fürsíp*, *fürhús* stb.). Ma is használatos személynév a *Für*: A Magyar Nyelv Történeti-etimológiai Szótára szerint *fürj* madárnevünk ismeretlen eredetű. Én azonban igen valószínűnek tartom, hogy *fürge* szavunkkal összefüggésbe hozható; a *fürj* nevet a madár fürge mozgása, gyors futása motiválhatta (vö. még *füreg-forog* szótóve). Erdélyben mondják is, hogy „futkos, mint a fürj”. A *fürge* melléknév a csángóknál 'serény' jelentéssel *fürcese*; a Szamosháton „úgy jár, mint a fürj”, azaz frissen, fűrgén lépked; Szeged környékén „friss, mint a fürj”; Békés megyében „úgy beugrott az ajtón, mint a fürcsirke” anyit tesz: gyorsan; Erdélyben, Zilah környékén „fut, mint a fürjfiók”, eleven, virgonc; Csongrádon „akár a fürfiú”, különösen élénk gyermekekre mondják.

A mai *Balatonfüred* városnév tehát összetétel, melynek *Balaton* előtagja szláv eredetű, a helynévben megkülönböztető szerepű. A tó közelségére, mellékére utal. *Füred* utótagját pedig helytelenül kapcsolják össze a *fürdés* fogalmával, igen régi helynevünk, a *für* (fürj) származéka.

TÓTH ATTILA

A BALATONFÜREDI ÉS SZENTLÁSZLÓI VARGA CSALÁD TÖRTÉNETE

A balatoni fürdőkultúrát, sőt a savanyúvízi fürdő- és ivókultúrát megelőzően Balatonfüredre nem volt jellemző a nagyarányú bevándorlás. A régi füredi családok már évszázadokkal korábban gyökeret vertek a településen. Nevük jellegzetessé vált a leszármazó nemzedékek hosszú sora nyomán.

A leggyakrabban előforduló nevek a református anyakönyvi bejegyzések alapján a Somogyi, a Szabó, a Bedegi, a Bertók, a Kutasi, a Varga, a Király, az Újhelyi, a Pálffy, a Siskei családok, akik közül most a Varga család nemzedéki tábláit, leszármazási vonalát mutatom be.¹

A református egyházi anyakönyvekből kiderül, hogy a családok részben a nehézkes helyváltozás, részben a

birtok egyben tartása miatt házasság révén többször is rokoni viszonyba kerültek egymással. A Varga család esetében a nemesi cím megkönnyíti a vonalak felállítást, ugyanis az 1790-es, 1829-es és 1849-es nemesi összeírások 3-4 generációt tüntetnek fel.

Az egyik Varga ág a Partiumból (Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék) származott át Balatonfüredre a 17. században írásos adatokból tudjuk, hogy Varga György (Georgius) a vonal legkorábban említett tagja a három részre szakadt Magyarországon I. Rákóczi Györgytől kapott nemesi levelet Szent-Lászlói literátus (írni, olvasni tudó) előnévvel 1635-ben.² Ő a család legkorábbi ismert tagja. Unokái: János (Joannes) és

Lőrincz (Laurentius) 1713-ban³ kelt keresetlevelükben igényüket jelentették be a nemesi cím használatára, amit III. Károly magyar király – fa tokban védett – királyi pecséttel hitelesítve meg is erősített és előnévként a Szent-Lászlói és Balatonfüredi előnevet adományozta.

Címerük: a pajzs kék udvarában zöld téren álló vörös ruhás magyar vitéz, kék övvel, oldalán kard lóg, lábát sárga csizma fedi, fején prémes, vörös kalpag van, jobb kezében három búzalkalászt tart. A pajzs fölötti sisak koronájából szintén olyan vitéz emelkedik ki, jobb kezében kivont kardot tartva. Foszladék jobbról ezüstvörös, balról aranykék.⁴

A címerszerző Lőrincznek két felesége közül az első, a porosz grófnő kacér magatartása miatt majdnem elúszott a birtok. Lőrincz haragjában munkára fogta a grófi hitvest, hátha így majd megcsúnyul, de ő a kapálás elől megszökött a férjétől.⁵ Lőrincnek és ennek ugyancsak Lőrinc nevű fiának a közös sírja a régi református temetőben található, lassan szétmálló vörös homokkőbe vésett sírfelirattal.

Az első református anyakönyv első lapját 1761-ben – tehát a megnyitást követően – épp az idősebb (akkor 76 éves) Lőrincz magyar nyelvű visszaemlékező bejegyzése kezdi, mintegy összefoglalva a megelőző idők református egyházi történetének személyi vonatkozású elemeit, felsorolva az addig szolgált prédikátorokat és az 1698-tól oktató Schola (iskola) mestereket.⁶

Tekintettel arra, hogy az első anyakönyvi kötetekbe latinul jegyezték be az adatokat és a születés esetén csak az apát tüntették fel, a vonal-követés nehézkes. Mivel egyidejűleg több azonos család- és keresztnévű ember élt, csak eltérő koruk és keresztszülei szerepük adnak támpontot logikus leszármazási táblázat készítéséhez. A későbbi anyakönyvek már közlik az azonosításhoz szükséges adatokat.

Ifjabb Lőrincznek első feleségétől, Tormási Erzsébettől négy, második feleségétől Bata Júliannától három gyermeke született. Péterffy Ida zenekutató, Pálóczi után kutatva a Vargákra is új adatokkal szolgált. Lőrinc fia, Ádám volt az, aki sikeresen alkudott Pálóczi Horváth Ádám mindkét házára és meg is vette azokat 1811-ben.⁷ A nagyobbikat Pálóczi 1789-ben építette klasszicista stílusban az akkori falu alsó szélén, a Baricskán. Az épület ma a Ferencsik János Zeneiskolának ad otthont. A volt tulajdonosok nevét hirdető márványtábláról lemaradt Varga Ádám, illetve a

Varga család neve, pedig a ház fél évszázadig volt a birtokukban, tőlük vásárolta meg Teasdale Vilmos. A kisebbik Pálóczi ház tovább maradt Varga tulajdonban. Tőlük Huray doktor, majd a Fekete család, később Vojacsek Margit tanárnő vásárolta meg.

Ádám fia Lajos, szolgabíró, majd 1847-től Zala vármegye Tapolca járásának főszolgabírája volt és egyben a balatonfüredi színház, a Magyar Játékszín főkormányzója. Hivatalát az 1860-as évekig látta el. Sírja a régi református temetőben, feleségének, a Vas

vármegyéből származott Etényi Josefának sírja – amelyen jól olvasható a teljes felirat, felsorolva gyászoló hat gyermekét-, a régi katolikus temetőben található. Lajos három fia katonatiszt volt,⁸ akik közül Imre részt vett Jellasics portyázó, fosztogató csapatainak sikeres elűldözésében, és a szabadságharc alatt 23 évesen őrnagyi rangig jutott. Nyugdíjba vonulása után ezredesi rangot kapott.⁹

Varga Imre honvéd ezredest a fennmaradt egykori gyászjelentés alapján Füreden temették el,¹⁰ tehát nem a nagykanizsai temetőben, ahol felesége nyugszik dísz-oszlopköven feliratos sírban. A „Balatonfüred” hetilapban Keményffy Károly 1922-ből származó Füredi Temetők című folytatásos cikkében három soros utalás olvasható főbíró apjának, Lajosnak sírjára: „Igen árnyas helytel cserélte fel hivatalát tek. Balatonfüredi csász. kir. főbíró; majd követte családja is. Emlékkő 1864-ből.” A kovácsolt vaskerítés és sajnos a feliratos márványtábla is hiányzik a sírköoszlop mélyedéséből, pedig ezzel igazolni lehetne Varga Imre ezredes nyughelyét.

A három lány közül az egyik egy osztrák grófhöz, a másik egy német báróhoz, a harmadik pedig harmad fokú unokatestvéréhez, Varga Sándorhoz ment férjhez, aki erdőmérnök volt Balatonfüreden. Ennek fia János megyei útbiztos, aki járta az utakat és az akkor használatos, egykor a skót mérnök (Mc. Adam) által feltalált, útépitő technológiával végeztette a makadám utak javításait. Tipikus mikszáthi dzsentrifélet élt, kártyázott és sok pénzt veszített. A család hagyományként örzi viszont, hogy földbirtokából a mostani Bem József Általános Iskola, akkor polgári fiúiskola felépítésére és a hozzátartozó gyakorlókert kialakítására területet adományozott. Felesége a balatonszőlősi Varga családból származott, akinek származási vonala a szőlősi református anyakönyvek és levéltári nemesi

összeírások révén a második generációs szintig követhető vissza.¹¹ Szülei korán meghaltak, ezért átkerült Füredre az erdőmérnök gyámságába. Családon belül hevült a szerelem későbbi férjéhez, Jánoshoz. Nincsenek olyan adatok, melyek ezt a két Varga vonalat egy közös ősré vezethetnék vissza. „A Szent Benedek Rend Története” ugyan már a XVI. sz.-tól említi Vargákat az egymással szomszédos falvakban, azonban ezekkel az adatokkal a rokoni kapcsolat nem igazolható.

János fia Sándor takarékpénztári tisztviselő volt. A református anyakönyv a keresztszülők között Eötvös Károlyt is feltünteti. Az I. világháború kitörésének évében Sándor orosz hadifogságba került és csak 6 év múlva, 1920-ban szabadult és látta meg először kisfiát. 1921-ben született Piroska nevű lánya, de amikor 4 hetes lett, anyjával együtt tuberkulózisban meghalt. A II. világháború végén az oroszok elhurcolták, mert megakadályozta, hogy egy részeges orosz katona nővel erőszakoskodjon, miközben a puskát is kicsavarta a katona kezéből. Az ötvenes években második felesége eredménytelenül érdeklődött utána, de a rendszerváltás után a Hadtörténeti Intézet sem tudott felvilágosítást adni eltűnéséről. Elképzelhető, hogy a még fel nem tárt – Füred határában lévő – tömegsírbán nyugszik.

A másik ágon Balatonfüreden Varga Lajos, a patinás füredi nagygazdák egyike vitte tovább a Varga nevet. Lánya, Anikó tanító a Bem általános iskolában, fia, Zoltán pedig a helybeli vízmű technikus. Zoltán, mivel neki is lányai vannak, ezen ág utolsó férfi sarja.

Sokáig nem volt bizonyítható Varga Lajos és Varga János felmenőinek rokoni kapcsolata, mígnem Petrőcz László lelkészsége idején az anyakönyvi betekintés révén részletes leszármazási tábla készülhetett, amely Lőrinczet jelöli meg közös ősként, kinek második feleségétől született Antal nevű fiának leszármazottja Varga Lajos.

A család leszármazási táblájának készítése során fény derült Füred egy másik Varga családjával való kapcsolatára is. Visszamenőleg Istvánig (Stephanus),

a második generációs szintig követhető ez a vonal is és bár az ág férfi vonala kihalt, a nőági leszármazottak más néven, de itt élnek a városban.

A leszármazási tábla követésekor kitűnik, hogy a család leggyakrabban a Somogyi család tagjaival lépett házasságra. Mivel a Somogyi név kétszer gyakrabban fordul elő az anyakönyvekben, mint bármely másik régi családnév, felvetődött a kérdés, van-e köze a Vargáknak a máig élő Somogyiakhoz, illetve a Vargák oldalirányú összekötő szálaival túl van-e egyéb, korábbi rokoni kapcsolat a két család között. Miklós Ferenc lelkész úr hozzájárulásával ismét betekintheztem az anyakönyvekbe.

Bebizonyosodott a feltevés: a Somogyi családnak nő tagjai házasodtak a szőlősi és a füredi Varga család férfi tagjaival is különböző időkben. Ennek a Somogyi vonalnak elődje az a Somogyi Károly (felesége Nagy Erzsébet), aki az új református templomot építtető Nagy István lelkészsége idején a református templom kurátora (gondnoka) volt és sírja egy jobb állapotban megmaradt sírkövel a régi református temető keleti, bokros részén található.

A mai Somogyiakkal való rokonság gyökerei Varga Lőrinc dédunokájáig nyúlnak vissza, vele kötött házasságot annak idején Somogyi László.

A Varga család leszármazási táblája az eddig felkutatottak alapján 133 Varga nevet és házasságkötéssel 165 egyéb nevet tartalmaz.

A felnőttkort megért férfiak átlag életkora 62,8 év, a nőké 62,9.

Az 1849-es kolera járvány 9 személyt érintett a családfán. A csecsemő - halálozás a korra jellemző módon igen gyakran előfordult a családban. A szokás az volt, hogy a következő azonos nemű gyermek az elhalt testvére nevét kapta mintegy pótolva azt.

A Varga család leszármazási táblája természetesen nem mondható teljesnek, hiszen a kutatások folyamán, illetve a váratlanul felbukkanó adatok kapcsán a családfa eddig ismeretlen oldalaggal bővíthet, pontosodhat.

1. Nemesi összeírások az 1786., 1790., 1829. és 1849. évből Balatonfüreden és Balatonszőlősen (Zalaegerszegi Levéltár)
2. A 111964/902.sz. belügyminiszteri (dukai és szentgyörgyvölgyi Széll Kálmán) rendelet Varga Károly andrásfai földbirtokos, V. Jenő magyar államvasúti hivatalnok, V. Károly magyar királyi honvéd százados és V. János balatonfüredi földbirtokos okirata alapján.
3. 1768-as keltezésű nemesi biznyságlevél.
4. Nagy Iván:Magyarország családai címerekkel és nemzedék rendi táblákkal.Bp.:Helikon, 1987-88. (8 kötetben) 8. kötet 60. és 489-490. p.
5. Gömbös Sándorné született Varga Jolán 1967-ben Pápáról Kasza Jolánnak írott levele.
6. Balatonfüredi Református Egyház anyakönyvei 1724-től 1997-ig.
7. Péterffy Ida: Rekvium egy házért:irodalmi emlékhelyek==Magyarország. 1978.július 23. 30.sz., 27. p.
8. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai.Bp.: Zrínyi, 1988. 647.p.
9. Bona Gábor: Táborkok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848-49. Bp.:Zrínyi, 1987, 2.jav,böv.kiad.. 327.p. (777. tiszt).
10. Varga Imre 1848-49-es szabadságharc honvéd ezredesének egykori gyászjelentése (családi okiratgyűjtemény)
11. Balatonszőlősi Református Egyház anyakönyvei 1808-tól 1900-ig.(születési, házassági és halotti kötetekből)

